SARRAÏNS SOTA EL DOMINI DE LA FAMÍLIA MONTCADA:
LES ALJAMES DE LA BARONIA D'AITONA
AL SEGLE XV

MARTA MONJO I GALLEGÓ¹

Resum: L'any 1212 la família Montcada es fa amb el control de l'àrea del Baix Segre, una de les més densament habitades en època islàmica. Dos segles després, tot i la profunda implantació del sistema feudal, la comunitat musulmana no només hi conserva una forta presència poblacional sinó que a més manté vives bona part de les seves institucions. Aquesta comunitat –organitzada en aljames– es concentra en les viles d'Aitona, Seròs i Mequinensa, on constitueix el gruix de la població. Aquesta tensió entre els antics i els nous marcs de relacions en què es mou la comunitat islàmica (materialitzats en sistemes de tinença com l'emfiteusi) conferí a la zona un caire marcadament singular.

Paraules clau: Aljama; Musulmans; Baronía d'Aitona; Emfiteusi; Poblament.

Abstract: In the year of 1212, Montcada family obtained the control from the Baix Segre area, one of the most densely inhabited in islamic times. Two centuries later, in spite of the deep implantation of the feudal system, the Muslim community did not only conserved a strong presence, but it kept also alive a big portion of its institutions. This community –organized in *aljames*– was concentrated in the villages of Aitona, Seròs and Mequinensa, where it constituted the most important part of its population. This tension between the ancient and the new setting of relationships where this community is involved (materialized in contracts like the *emfiteusi*) gives to this area a singular tint.

Keywords: Muslim community; Muslim, Barony of Aitona; Emphyteusis; Settlement

SUMARI

1. La zona d'estudi: el Baix Segre.- 2. La pervivència de comunitats islàmiques en el segle XV.- 3. Les aljames com a entitats socials: 3.1. Els càrrecs públics. 3.2. Relació senyor-aljama.- 4. Economia. 4.1 Fiscalitat. 4.2 L'emfiteusi, marc de les relacions entre senyors i pagesos.- 5. Conclusions.

¹Becària FPI de la Generalitat de Catalunya a la Unitat Departamental d'Història Medieval de la Universitat de Lleida.

Data de recepció de l'article: juny 2003. Data d'acceptació i versió final: desembre 2003.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

La caiguda de la ciutat de Lleida en mans cristianes a la darrereria de l'any 1149 marca l'entrada d'aquesta i del seu territori circumdant en un cicle que la durà ràpidament a la inclusió dintre del món feudal.

La ciutat capitulà i amb ella el territori que li pertanyia endegant-se d'aquesta manera un procés d'apropiació de les noves terres, per part d'aquells que havien participat en la conquesta. Així, nobles, cavallers i religiosos iniciaren una carrera d'ocupació territorial que portava intrínseca una implantació del model i les institucions feudals, malgrat haver promès a la població autòctona el manteniment de les seves institucions i costums.

La rendició pacífica féu, però, que aquells cristians es manifestessin permissius respecte als sarraïns, i així quedà recollit en els primers pactes i a les cartes de seguretat; alhora, aquella permissivitat facilità la permanència de nombrosos sarraïns en les seves terres, tot i que molts emigraren a zones més llunyanes, fora de l'amenaça que per ells suposaven els cristians.

Els sarraïns romanents s'agruparen en comunitats, les aljames²; comunitats que tenien una organització pròpia i independent, amb lleis i costums pròpies, però, en darrera instància, amotllades a la realitat feudal que les envoltava.

Aquest no fou un fenomen puntual fruit del primer moment de conquesta, sinó que aquestes comunitats es perpetuaren durant segles, fins al moment de la seva conversió obligada en el segle XVI.

El present article forma part d'un treball de recerca més ampli en el qual analitzem un conjunt d'aquestes aljames que tenen com a element comú pertànyer al mateix senyor feudal, la família Montcada. Cronològicament el nostre estudi s'emmarca en el segle XV, molt allunyat, doncs, d'aquelles primeres comunitats creades després de la conquesta.

L'esmentat treball d'investigació fou, principalment, fruit del buidat documental realitzat per nosaltres a l'Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya (ADMC)³, on s'hi troba la major part de la documentació de la branca lleidatana de la família Montcada.

²A la Corona d'Aragó, aquest terme al·ludia a les comunitats musulmanes que restaren en aquest territori a la baixa Edat Mitjana. L'aljama és doncs la col·lectivitat, el conjunt dels musulmans d'una vila, de la mateixa manera que la universitat engloba la totalitat dels cristians.

³El fet d'estar en microfilm condicionarà la nostra manera de citar la documentació, ja que farem referència al rotlle i als fotogrames on es troba el document. De manera que les cites seran tal com segueix, e.g.: ADMC, rotlle 675 fotogrames 321-345, fotograma 336; on la primera referència esmenta la ubicació del document i la segona la localització dins d'aquest del fragment al que fem referència.

1. LA ZONA D'ESTUDI: EL BAIX SEGRE

El senyoriu dels Montcada, que s'anomenà baronia d'Aitona, es situà en la zona coneguda actualment com Baix Segre, al sud de la ciutat de Lleida, aigües avall del Segre fins al seu aiguabarreig amb l'Ebre.

És un territori de tradició agrícola encara en els nostres dies, on l'horta ha estat i és l'element econòmic principal. La proximitat al Segre i a l'Ebre, així com la gran quantitat de petits torrents estacionals, fan que el regadiu sigui un dels trets més destacables de la zona. Val a dir, però, que allí on no arriba l'aigua, el paisatge destaca per la seva sequedat i improductivitat. Tot i que, actualment, s'està perdent el conreu de secà a la zona, sabem, per les fonts, que a l'Edat Mitjana aquest es compaginava amb el rec. Vegeu al final de l'article, Fig. 1: Mapa de situació.

Una de les principals característiques de la zona és la densitat d'assentaments islàmics durant l'Alta Edat Mitjana. Si bé aquesta dada no està contrastada, doncs no existeix documentació del moment ni excavacions arqueològiques que ho corroborin, sembla per les prospeccions i la documentació baixmedieval, que existiren a la zona un seguit d'assentaments de tamany mitjà (en la seva majoria els pobles actuals), acompanyats d'altres més petits.

El Baix Segre sembla que fou ocupat ja amb l'entrada dels musulmans, en el segle VIII. En aquest moment es crearen alguns assentaments nous i es reaprofitaren altres nuclis de poblament preexistents.

Amb la caiguda de Girona (785) i de Barcelona (801) en mans cristianes la frontera es reorganitzà, construint-se en aquest moment nombroses fortaleses elevades per protegir-se de l'amenaça cristiana.

La darrera de les fases de l'ocupació musulmana de la zona es donà en època de taifes, quan el poblament estava ja consolidat, i s'adoptà una estratègia d'intensificació en l'explotació del territori, en part gràcies a un augment de la població.

Per mantenir aquestes poblacions fou necessari adequar l'entorn agrícola amb la creació de sèquies i molins per tal de fer aquestes terres més fèrtils⁴.

⁴La transformació d'aquest entorn i la creació d'aquesta infraestructura hidràulica és objecte d'estudi en la tesi doctoral que estem duent a terme, dirigida pels Doctors Joan J. Busqueta (UdL) i Helena Kirchner (UAB).

Tota la zona baixa del Segre passà a mans cristianes l'any 1149, ja que fins a aquell moment, i responent a la lògica territorial islàmica, la ciutat era el centre de poder i gestionava el territori que la rodejava⁵. La capitulació de la ciutat implicava inevitablement la caiguda de tot aquest territori.

Amb l'entrada dels cristians la lògica de l'organització territorial islàmica es trencà. El territori deixà d'ésser una unitat coherent per passar a fragmentar-se en diversos feus.

La zona estudiada per nosaltres romangué en mans reials fins al 1212 any en que Constança, filla de Pere el Catòlic, es casà amb Guillem Ramon de Montcada. El rei donà a la seva filla les viles de Soses, Aitona i Seròs com a dot⁶. La zona passà d'aquesta manera a mans dels Montcada, els quals esdevingueren senyors d'aquest territori amb tots els seus drets, mer i mixt imperi i jurisdicció alta i baixa.

La família Montcada, amb polítiques matrimonials, compres, intercanvis i altres estratègies aconseguiren ampliar el territori que els fou aportat en la dita dot; de manera que en el segle XV, període estudiat per nosaltres, el que ja s'anomenava Baronia d'Aitona comprenia les viles d'Aitona, Seròs, Soses, Maials, Carratalà, Vilaseca i Algorfa⁷, a Catalunya; i Mequinensa, Faió i Vallobar, a l'Aragó.

Malgrat que la baronia d'Aitona era, com hem vist, molt extensa, el nostre estudi s'ha centrat només en tres viles: Aitona, Seròs i Mequinensa. No és una decisió arbitrària sinó que respon a les evidències aportades per la documentació consultada. Gràcies a aquesta, hem constatat que eren les dites tres viles, juntament amb Algorfa i Carratalà, les que tenien aljames (vegeu, al final de l'article, Fig. 2: Baronia d'Aitona, segle XV), no obstant, aquestes darreres eren de poca importància. Ens centrarem doncs, en les aljames principals, intentant donar una visió de conjunt del funcionament i organització d'una aljama en mans nobles a la Baixa Edat Mitjana. (Vegeu Fig. 2).

⁵L'estudi de l'antic terme de la ciutat de Lleida es recull a: Joan E. GARCIA BIOSCA, *Els orígens del terme de Lleida*, Lleida, 1995.

⁶ADMC, rotlle 596 fotogrames 230-231, fotograma 230.

⁷Actualment tant Vilaseca com Algorfa i Carratalà són nuclis despoblats.

2. LA PERVIVÈNCIA DE COMUNITATS ISLÀMIQUES

Ja hem fet esment de la densitat de poblament que, segons sembla, tingué aquesta zona abans de la conquesta cristiana. Amb seguretat, aquesta comportà l'èxode de nombroses famílies temeroses de les restriccions que els cristians els poguessin imposar.

A pesar d'aquesta emigració, part dels sarraïns romangueren a la zona, en bona mesura gràcies als pactes aconseguits amb la rendició. No conservem aquest tipus de documentació pel que fa a la ciutat de Lleida i el seu territori circumdant, però creiem que no podia diferir excessivament de les cartes de seguretat conservades en altres localitats catalanes com Tudela, Tortosa o la Ribera d'Ebre.

En general, en totes elles, es permeté l'estada dels musulmans, sempre que es traslladessin a viure fora muralles, i amb ells traslladessin les seves mesquites, ja que conservaven la llibertat de culte⁸. D'aquesta manera es crearen les aljames, amb una doble vessant, la física i la social.

Físicament, l'aljama és el barri musulmà, com hem vist, situat extramurs i delimitat, molts cops, per una muralla. Socialment l'aljama és el conjunt dels sarraïns. De la mateixa manera que la universitat aplega al conjunt de cristians d'una vila i en el marc de la universitat tenen les seves institucions, els seus funcionaris i les seves lleis; l'aljama té autonomia per regir i regular la seva vida interna. D'aquesta manera, l'aljama té una organització interna complexa i una vida quotidiana regida per les lleis musulmanes: la *Sunna* i la *Xara*. Cal però especificar que aquestes comunitats hagueren, inevitablement, d'adaptar-se al sistema feudal, als seus impostos, a la seva legislació i, en definitiva, a tot allò que vingués imposat des del senyor.

En estudiar la documentació procedent de l'ADMC, comprovarem que el romanent de població musulmana fou, en la Baronia d'Aitona, important i per tant les aljames foren grans comunitats ben articulades.

Si bé, gràcies a les fonts del període de conquesta, sabem que moltes de les viles de la baronia són de fundació precristiana, varem observar que al segle XV s'havia produït un fenomen de concentració poblacional i no en totes aquestes viles hi habitaven sarraïns.

⁸Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, vol. I, Barcelona 2000, pp. 304-307.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

D'aquesta manera, com ja hem esmentat, la documentació mostrà que existeixen aljames a les viles d'Aitona, Seròs i Mequinensa, així com en els petits poblats de Carratalà i Algorfa, on sembla que la escassa comunitat era exclusivament sarraïna. Malauradament la documentació que d'aquests dos assentaments tenim és poca i dispersa.

Observàrem, doncs, com la població sarraïna s'havia concentrat, per una dinàmica que ens és desconeguda, en aquestes viles, tot i que creiem que tal vegada degut a la conquesta i a l'emigració de nombrosos musulmans, els que romanien s'anaven aplegant en aquelles viles on la comunitat era més nombrosa i potencialment més forta. No descartem, però, que en algunes de les viles on no hi ha aljama hi habitessin musulmans, però que aquests, essent pocs, depenguessin de l'aljama més propera.

La consulta dels fogatges⁹ ens féu adonar del pes demogràfic que aquestes aljames suposaven en el conjunt total de la Baronia:

Viles	Caps de família cristians	Caps de família musulmans	Total caps de família	Habitants cristians	Habitants musulmans	Total habitants
Soses	37		37	166		166
Aitona	45	85	130	202	382	584
Seròs	29	53	82	130	238	368
Algorfa		4	4		18	18
Vilaseca	16		16	72		72
Mequinensa	46	56	102	207	252	459
Faió	21		21	94		94
Almatret	21		21	94		94
Total	215	198	413	965	890	1855

Fig. 3. Resultats obtinguts de la utilització del document ADMC, rotlle 641 fotograma 283, amb data 17 de novembre de 1406, com a fogatge¹⁰.

⁹Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553*, vol. II, Barcelona, 1981; Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497*, vol. II, Barcelona 1991.

¹⁰El document al que fem referència és la venda d'un censal en la que apareix una relació d'habitants de la baronia, en general, matrimonis. El nostre exercici ha consistit en prendre només als homes citats i utilitzar-los com a caps de foc, aplicant les fórmules necessàries. Hem deixat de banda les vídues que augmentarien, tot just en un centenar la xifra final. Som conscients del perill que comporta aquest exercici, per la falsedat que puguin mostrar les xifres obtingudes, que mai no han de ser preses amb veracitat sinó com una simple orientació.

Vila	Focs cristians	Focs musulmans	Total focs	Hab. cristians	Hab. musulmans	Total habitants
Vilaseca	9		9	40		40
Seròs	36	95	131	162	427	589
Soses	12		12	54		54
Aitona	40	105	145	180	472	652
Total	97	296	297	436	899	1335

Fig. 4. Població de la zona catalana de la Baronia d'Aitona segons el fogatge de 1497¹¹.

Els resultats obtinguts, malgrat la seva imprecisió, foren sorprenents en observar com en les viles on hi havia aljama, aquesta superava en població a la universitat cristiana, podent, fins i tot arribar a doblar-la en nombre; tal és el cas d'Aitona i Seròs en la darrerria del segle XV (fig. 4). Resulta, però, més evident la importància demogràfica dels sarraïns en observar que tot i ser presents només en tres viles i el petit nucli d'Algorfa, aquests gairebé igualen en nombre al total de la població cristiana del conjunt de la Baronia (fig. 3).

És evident, doncs, que existí en la Baronia d'Aitona, si més no al segle XV, un romanent de població musulmana.

És palès que estem estudiant una zona densament habitada i ocupada per musulmans fins al 1149 i que, per aquest motiu, és fàcil imaginar que el nombre d'habitants sarraïns sigui major en aquesta zona que en altres. Malgrat ser conscients d'aquest fet creiem que són dades destacables, i més si recordem que en el fogatge de 1497 la ciutat de Lleida, el que havia estat Madina-Larida, aplega només 22 focs sarraïns¹², un centenar de persones.

Per què aquesta concentració poblacional i aquest pes demogràfic de les aljames de la Baronia d'Aitona en el segle XV? Foren moltes les preguntes que ens plantejarem a partir d'aquestes observacions. Ens sorgí el dubte de per què aquesta població es concentrava només a les viles de Seròs, Mequi-

¹¹Cal especificar que en ambdues figures hem multiplicat cada foc per 4.5, i hem eliminat els decimals del resultat final; evidentment les dades obtingudes són imprecises i molt aproximades, però són suficientment il·lustratives de la quantitat de persones que podien habitar a la baronia a la darrerria del segle XV. A aquest nombre final d'habitants caldria afegir els jueus, que no queden recollits en la documentació més que de manera marginal i dels que desconexem el nombre de focs.

¹²M^a Teresa FERRER, *Las comunidades mudéjares de la Corona de Aragón en el siglo XV: la población*, a "VIII Simposio Internacional de Mudejarismo": *De mudéjares a moriscos: una conversión forzada*, vol. I, Teruel, 2002, pp. 27-153, p. 37.

nensa i Aitona i per què eren més nombroses que la mateixa aljama de la ciutat.

Podia tractar-se d'una concentració impulsada per les esferes de poder cristianes per tal de tenir als musulmans sota control, o bé, d'un procés de replegament natural cap a aquelles comunitats més fortes que oferien seguretat alhora que un marc cultural i religiós.

Existeixen alguns treballs en els quals es reflexiona a l'entorn de la primera de les hipòtesis plantejades, és a dir, que intenten mostrar que la concentració de població musulmana no és mai casual sinó fruit d'una estratègia preparada des del món feudal i estretament lligada a la implantació del seu model territorial i econòmic. Són estudis realitzats a l'Aragó i a València estudiant les comunitats sarraïnes allí existents. Som conscients de les diferències entre les tres zones i el diferent marc cronològic dels estudis, però creiem necessari tenir presents aquestes hipòtesis.

Carlos Laliena fou qui estudià aquest fenomen a l'Aragó, constatant, tal com succeeix a la Baronia d'Aitona, la presència de comunitats musulmanes concentrades en algunes zones concretes¹³. Malauradament no pot confirmar les seves hipòtesis tot i que apunta al fet que aquest aplegament és fruit de grans desplaçaments forçats, impulsats des del món feudal després de la conquesta¹⁴.

El cas valencià és, tal vegada, més clar. En el seu estudi, Josep Torró posa de manifest com la conquesta portava implícita una política d'aïllament dels musulmans en zones fàcilment controlables pels cristians, lluny de les ciutats i el litoral¹⁵. Sovint no es tractava de grans desplaçaments obligats i forçosos, sinó d'una estratègia subtil que, de manera encoberta, obligava els

¹³Carlos LALIENA, *Expansión territorial, ruptura social y desarrollo de la sociedad feudal en el valle del Ebro, 1080-1120*, a Carlos LALIENA, J.F. UTRILLA (eds.) *De Toledo a Huesca. Sociedades medievales en transición a finales del s. XI (1080-1100)*, Zaragoza, 1998, p. 208

¹⁴*Ibidem*, p. 209: "Por ahora, un simple vistazo a los mapas de distribución de las aljamas mudéjares en el s. XIII sugiere que la actitud de los feudales fue muy diversa; en algunas zonas rosarios de comunidades mudéjares se aferraron al terreno, protegidas incluso por sus señores; en otras, la ausencia de rastros indica que, en circunstancias que desconocemos y seguramente muy pronto, los musulmanes fueron desalojados y expulsados. Creo que puedo afirmar que se llevaron a cabo desplazamientos forzados a una escala notablemente grande, bien mediante procedimientos coercitivos, bien a través de la intensificación de la segregación étnica, que incitaba a familias e individuos aislados a refugiarse allí donde las comunidades islámicas eran más sólidas".

¹⁵Josep TORRÓ, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, 1999, pp. 89-91.

musulmans a traslladar-se a aquestes zones. D'aquesta manera es deixaven les zones fèrtils en mans dels nous colons cristians¹⁶.

A la llum de les hipòtesis plantejades sembla que el que succeeix a la Baronia d'Aitona al segle XV, no és més que un reflex d'aquesta dinàmica d'agrupament que es degué produir, segles abans, amb la conquesta cristiana. La pressió dels conqueridors forçà l'emigració de bon nombre de famílies sarraïnes, mentre que les que es quedaren, foren obligades, de manera més o menys oberta, a traslladar-se a zones molt concretes, en aquest cas, al Baix Segre. Amb aquesta segregació poblacional, tal i com apunta Torró, el que es busca és alliberar les terres de sarraïns per tal de poder-les repartir entre els nous pobladors cristians.

La documentació ens ha tramès un exemple d'aquest moviment de població, forçat en més o menys grau, cap al Baix Segre després de la conquesta. En la darrerria del segle XII o principis del segle XIII —la còpia del document data de 1208— els cristians que havien conquerit Siurana¹⁷ necessiten delimitar l'antic terme de la vila. Per poder fer-ho, han de recórrer a l'ajut dels *sarraceni senes de Ciurana qui post capcionem Ciurane habitaverant apud Seros*¹⁸.

Finalment, cal tenir present que la conservació d'aquestes bosses de poblament sarraí necessàriament comporten quelcom, tant a la Corona com als senyors de les terres on habiten. És evident que l'expulsió total de la població sarraïna no interessa, ja que tal com digué Jaume I, la renda no val *tant per crestians com per sarraïns*¹⁹, per tant el manteniment de cert volum de població sembla normal i, fins i tot, raonable dins la lògica feudal, que necessita de les rendes per al manteniment intern de la seva estructura. És possible que, gràcies a aquests fet, senyors com els Montcada accedeixin a tenir senyories habitades per sarraïns, conscients de les rendes extraordinàries que d'aquests poden obtenir.

Malgrat ésser plausible la teoria de segregació poblacional, fruit de la conquesta, que hem plantejat, no hem de menysprear la possibilitat que aquest replegament sigui fruit d'una emigració natural dels sarraïns cap a

¹⁶*Ibidem*, p. 89 "...s'havia aconseguit un objectiu gens menyspreable: aïllar-los (als musulmans) en zones prou ben demarcades per la localització de les terres donades als colons".

¹⁷Siurana, a l'actual província de Tarragona fou una de les darreres viles catalanes que passaren a mans dels cristians, oferint molta resistència abans de la seva rendició.

¹⁸VVAA, *Els castells catalans*, vol. V, Barcelona 1967-1979, p. 427 nota 40.

¹⁹TORRÓ, *El naixement d'una colònia*, p. 105

aquelles poblacions on poden trobar refugi en el marc d'una aljama on preservaran els seus costums, les seves lleis i la seva religió.

Tot el que puguem apuntar no són per ara més que hipòtesis. Noves investigacions, nous documents i noves aportacions poden donar llum a les qüestions aquí plantejades.

3. LES ALJAMES COM A ENTITATS SOCIALS

Aquestes comunitats sarraïnes de la Baronia d'Aitona formades gràcies a la dinàmica exposada, en el segle XV, es troben plenament consolidades i articulades. Les aljames, a les que ja hem fet breu referència, aplegaven, com hem vist, nombrosa població. És per aquest motiu que necessiten els seus propis oficials i funcionaris per regular la seva vida interna, que s'articula al voltant de la llei i el costum musulmà. L'organització interna és indispensable per evitar el caos, però alhora és necessària una infraestructura que representi els interessos de la comunitat davant el senyor i els cristians i que, a la vegada, pugui defensar-se dels abusos d'aquests.

3.1. Els càrrecs públics

La consulta de la documentació referent a la família Montcada conservada a l'ADMC ha estat molt fructífera per desglossar quins eren aquests càrrecs. Òbviament no conservem documentació interna de l'aljama i les notícies d'aquest cos de funcionaris les hem obtingudes gràcies a la documentació general referent a la Baronia. En aquesta, sovint només es feia esment del càrrec sense especificar quines eren les seves funcions tant dintre de la comunitat, com respecte al senyor i la universitat, és per aquest motiu que, freqüentment, hem recorregut als paral·lelismes amb altres aljames estudiades, tant a Catalunya com a l'Aragó.

A diferència del que succeeix habitualment, la figura central del cos de funcionaris de l'aljama, a les viles de Seròs, Mequinensa i Aitona, no és el cadí sinó l'alamí. De fet, el cadí és en aquestes viles una figura inexistent, només hi ha cadí a l'aljama de la ciutat de Lleida i aquest té potestat més enllà dels límits de la ciutat, sobre bona part del territori del que havia estat la taifa de Lleida.

Fou Jaume I qui donà aquesta singularitat al càrrec l'any 1273, quan en atorgar l'alcaidia a Ahamar fill d'Alí Janec, li concedí jurisdicció tant a la

ciutat de Lleida com en totes aquelles viles compreses entre els rius Cinca i Segre on hi hagués sarraïns²⁰. És probable que, en el segle XV, el cadí lleidatà tingui encara aquesta peculiaritat, fet que explicaria la inexistència d'aquesta figura en les aljames estudiades per nosaltres, ja que totes són dins d'aquest ampli i poc definit territori comprès entre ambdós rius.

Creiem important destacar que aquesta peculiaritat atorga al cadí de la ciutat de Lleida, poder tant sobre les aljames reials com sobre les aljames senyorials que es troben en aquest territori. El fet resulta més destacable encara si ho comparem amb l'altra zona catalana on la població musulmana és abundant, la zona baixa de l'Ebre. Aquí, el cadí, tot i no ser una figura important, és designat pel senyor i té poder només sobre les seves terres²¹.

Com dèiem, doncs, mancades d'aquesta figura, les aljames d'Aitona, Seròs i Mequinensa tenen al seu capdavant l'alamí. Val a dir que aquestes aljames no són una excepció, ja que alguns autors com Basáñez, Mutgé o Ortega destaquen la preeminència d'aquesta figura en les aljames estudiades per ells²².

En el cas de la Baronia d'Aitona, l'alamí apareix en la documentació al capdavant de qualsevol llista de funcionaris o de població, ocupant el mateix lloc que es dona al batlle cristià. Aquest fet ens féu considerar que si no té una posició pública equivalent a la del batlle, si més no, és la figura més destacada de la comunitat sarraïna.

Malauradament, aquests mateixos documents no han donat cap notícia sobre les funcions específiques de l'alamí. A l'aljama d'Osca era l'encarregat de defensar els drets de la comunitat i presidir els tribunals en companyia del batlle²³. També en els dominis dels Templers i Hospitalers al Baix Ebre executava funcions de jutge alhora que recaptava tributs²⁴. En aquesta mateixa

²⁰«...alcaydiam sibe iudicatum sarracenorum Ilerde ac aliorum locorum in quibus sint sarraceni, de Cincha usque ad flumen Sicoris...» (Xavier ERITJA, *Notes sobre l'extinció de les comunitats morisques del Baix Segre i el Baix Cinca (1610)*, a "El segle XVII", Lleida, 2001, p. 52).

²¹Pascual ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña. Las comunidades musulmanas de las encomiendas templarias y hospitalarias de Ascó y Miravet (siglos XII-XIV)*, Barcelona, 2000, p. 125.

²²M^a Blanca BASÁÑEZ, *La aljama sarracena de Huesca en el s. XIV*, Barcelona, 1989; Josefina MUTGÉ, *L'aljama sarraïna de Lleida a l'Edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Barcelona, 1992; ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*.

²³BASÁÑEZ, *La aljama sarracena de Huesca*, p. 16.

²⁴ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*, p. 128.

zona, l'alamí s'encarregava de convocar el Consell General a través del pregó públic²⁵, funció que a les aljames de la Baronia d'Aitona realitzava un funcionari específic per aquesta tasca que podia ser, indistintament, cristià o musulmà.

La figura del jurat és, tal vegada, la més esmentada per la documentació. És tracta d'un càrrec anual que ocupen, habitualment, dues persones, tot i que rarament, poden ser tres o, fins i tot, només una.

La documentació deixa també en aquest punt un buit, ja que en cap moment se'n especifiquen les funcions dels jurats, encara que semblen ser els encarregats de mantenir cert control en la vida diària de l'aljama, al mateix temps que actuen com a representants d'aquesta envers el senyor.

Desconeixem quin era el sistema d'elecció dels jurats, encara que a la ciutat de Lleida aquests eren elegits i nomenats per la mateixa comunitat musulmana²⁶.

Existeixen altres funcionaris de l'aljama que la documentació esmenta en breus ocasions, però no per aquest fet tenen menys importància dintre de la comunitat. Es tracta de l'alfaquí i el sabassala.

El primer és l'especialista en dret islàmic, el *fiqh*. És doncs qui vetlla pel correcte funcionament de la vida legal tot ajustant-la als preceptes islàmics.

El sabassala, en canvi, també vetlla pel seguiment dels preceptes islàmics, però en l'àmbit de la religió. Salvant les distàncies, sembla ésser una figura similar a l'imam actual. Curiosament, aquesta figura només apareix esmentada a Seròs; aquest fet ens féu plantejar la possibilitat que tal vegada Seròs fos el centre de la vida religiosa de les aljames del Baix Segre.

El cos dels càrrecs públics es complementa amb el consell, que amb seguretat pren decisions i assessora els alts càrrecs de la comunitat. Probablement aquest consell estaria format per les persones de més edat i/o els notables de la vila; la documentació no ens ha aportat aquesta informació.

Paral·lelament, sabem de l'existència del Consell General de la vila, en el qual, a més dels representants de la comunitat cristiana (batlle, jurats i consell), a les viles amb comunitat musulmana, hi són convocats els representants de l'aljama (alamí, jurats i consell).

²⁵*Ibidem*, p. 130.

²⁶MUTGÉ, *L'aljama sarraïna de Lleida*, p. 17.

En bona part de les poblacions de la Baronia d'Aitona, el Consell General de la vila es reuneix a l'església, tot i que existeixen tres excepcions: Aitona, Faió i Algorfa. El Consell General d'Aitona es reuneix al portal d'occident de les muralles de la vila; a Faió el lloc de reunió és la casa del batlle, mentre que a Algorfa ho és la mesquita²⁷. No ens ha de sorprendre la importància de la mesquita com a lloc de reunió si recordem que Algorfa només té població sarraïna (fig. 3).

A les viles amb aljama (Aitona, Seròs i Mequinensa), com ja hem fet esment, el Consell General és constituït per cristians i sarraïns. A aquest, hi assisteixen el batlle, els jurats i el consell cristià, l'alamí, els jurats i el consell musulmà així com diversos representats de cadascuna de les dues comunitats religioses. El nombre d'aquest representants és variable segons la vila i no respecta les proporcions dels habitants de cadascuna de les comunitats. Com podem observar en la figura 5 el fet que l'aljama tingui més població que la universitat cristiana no implica, excepte en el cas de Seròs, que la primera tingui més representats al Consell General que la segona.

	CRISTIANS		MUSULMANS		TOTAL
	Homes	Dones	Homes	Dones	
Soses	42	2			44
Aitona	50	2	49	1	104
Serós	27	2	57	2	88
Algorfa			7	1	8
Almatret	20	3			23
Vilaseca	9	3			12
Mequinensa	66		57		123
Faió	15	3			18

Fig. 5 Nombre de membres del Consell General de les viles de la Baronia d'Aitona, segons la crida a consell feta el juny de 1400²⁸.

Si en l'apartat anterior hem fet palesa la importància demogràfica dels sarraïns en les tres viles amb aljama, la figura 5 mostra com, tot i ésser la major part de la població, no estan proporcionalment representats en el Consell General. En aquest cas més població no implica més representats.

²⁷ADMC, rotlle 641, fotograma 192.

²⁸Les dades han estat extretes de ADMC, rotlle 641, fotograma 192.

Tanmateix, hi ha algunes singularitats destacables: en els Consells Generals de Mequinensa i Aitona, cristians i sarraïns tenen un nombre molt similar de representants, a pesar que la comunitat musulmana és superior en nombre total de membres. Si bé els sarraïns estan infra representats, aquesta paritat en el nombre de representants impedeix la preeminència d'una comunitat sobre l'altra, impedit, d'aquesta manera la imposició.

Seròs és la excepció a aquesta infra representació dels sarraïns en el Consell General. En aquesta vila els representants sarraïns a dit consell dupliquen en nombre als membres cristians. Desconeixem a què respon aquesta desproporció i perquè només es dona en aquesta vila.

Cal destacar, finalment, l'escassa presència de dones en el del consell general. En la seva majoria són vídues que, sens dubte, ocupen el lloc del seu marit difunt.

3.2. Relació senyor-aljama

Tots els habitants de la Baronia d'Aitona són vassalls de la família Montcada, a la qual han prestat jurament de fidelitat.

Conservem el jurament que els habitants de la Baronia feren l'any 1453 als nous senyors: Mateu i Orfresina de Montcada. Formalment es tracta d'un jurament diferent per a cadascuna de les tres comunitats que habiten a la Baronia, cristians, jueus i sarraïns:

...jurarunt et seu juramentum fecerunt et prestiterunt videlicet dicti christiani ad Dominum Deum et eius Sancta quatuor Evangelia manibus eorum dexteris corporaliter tacta. Et predicti judei ad Dominum Deum et ad decem legis precepta Moysi concessa. Et sarraceni predicti ad Dominum Deum et ad Alquiblam Mahometi vertentes eorum facies versus meridiem juxta ritum et morem sarracenorum. Et inde fecerunt et prestarunt omnes predicti homagium in manibus et posse dicti nobilis viri Mathei de Montecatheno et dicti honorabili Bernardi de la Pardina nomine procuratorio precontento videlicet predicti christiani obsculatis eorum manibus in signum cultis et labiis sive oribus, et predicti judei et sarraceni obsculatis eorum manibus et sinistris humeribus ...²⁹

Com dèiem, és només la forma la que canvia, ja que el contingut és en tots tres casos el mateix. Els jueus juren fidelitat invocant Déu i tocant les

²⁹ADMC, rotlle 596 fotogrames 268-280. Fotograma 271.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

lleis de Moises, els cristians realitzen el mateix ritual sobre els Evangelis, mentre que els sarraïns juren mirant l'Alquibla.

Destacarem el fet que el jurament dels sarraïns apareix completament llatinitzat, ja que juren per *Dominum Deum* i no per Al·là i realitzen el jurament en llatí i no en àrab³⁰.

També difereix formalment el lloc on cadascuna de les tres comunitats fa el petó al senyor.

Esdevenir vassall de la família Montcada gràcies a aquest jurament implica estar sota la seva protecció, alhora que inclou el fet d'haver-li de pagar els tributs exigits, així com les multes i calònies que siguin imposades.

Recordem que els Montcada tenen jurisdicció alta i baixa, civil i criminal i mer i mixt imperi a la Baronia, on han de fer complir els bons usos de cadascuna de les viles així com les Constitucions de Catalunya i els Furs d'Aragó³¹, car no hem d'oblidar que la seva senyoria inclou viles d'ambdós territoris.

Malgrat el que puguem pensar, la relació entre la família Montcada i les aljames de la seva senyoria si no és bona, sí que és cordial i així sembla desprendre's de la documentació consultada.

Hem trobat dos exemples en els quals es posa de manifest que la família Montcada es nega a imposar en el seu territori les restriccions establertes pels monarques: la primera, quan es prohibeix la crida del muetzi³²; i la segona, quan s'obliga els sarraïns a dur una cinta groga a l'espalla com a distintiu³³.

Desconeixem els motius que impulsen als Montcada a no acceptar aquestes ordres reials; creiem que la por a possibles conflictes interns dins de la Baronia promoguts per la nombrosa comunitat sarraïna pot ser una causa

³⁰En la zona baixa de l'Ebre s'empra encara la fórmula en àrab: *ville alladi len lena et per illa alquebla*. SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova*, p. 317.

³¹...*tenere ac servare ac teneri et observari fecere constitutiones Principatus Cathalonie et bonos usus et consuetudines, practicas, libertates et stablimenta predictae ville*... ADMC, rotlle 596 fotogrames 268-280; fotograma 271.

³²La prohibició de la crida del muetzi a la oració imposada pel concili de Vienne al 1311. Aquesta mesura s'aplicà a l'Aragó des de 1315 però a Catalunya fou l'arquebisbe de Tarragona qui, el 1316, instà al rei Jaume II a complir-la. Mª Teresa FERRER, *Els sarraïns de la corona Catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona 1987, p. 88.

³³Les corts de Montsó de 1390 obligaren als sarraïns majors de 10 anys a dur una cinta groga al braç per tal de distingir-los. Aquesta cinta groga, que havia de ser roja en cas que el vestit fos groc, sembla que esdevingué el distintiu principal dels musulmans catalans. *Ibidem*, pp. 211-212

d'aquest rebuig a les restriccions de llibertats envers els musulmans impulsades des de la Corona.

Si aquesta suposició fos certa, hauríem de qüestionar-nos quin grau d'influència i poder tenen les aljames sarraïnes, dins d'aquestes senyories, per poder exercir tal pressió sobre els seus senyors. Sigui com sigui, el que sembla despendre's d'aquest fet és una certa intenció de la família Montcada per aconseguir els sarraïns de la Baronia. Amb seguretat, tot plegat respon a un fenomen cíclic; complaure els musulmans implica la permanència d'aquests en les viles, fet que interessa la família noble ja que, com veurem tot seguit, és major la renda que poden extreure d'aquesta comunitat.

4. ECONOMIA

4.1. Fiscalitat

Endinsar-se en els tributs que els sarraïns de la Baronia d'Aitona paguen al seu senyor no ha estat una tasca fàcil. Ens hem centrat en un sol document trobat a l'ADMC³⁴, en el que s'especifiquen les rendes que els habitants de la Baronia han de pagar a Mateu i Orfresina de Montcada, un cop aquests han pres possessió dels seus dominis, en la segona meitat del segle XV. Tot i que apareixen esmentades totes les viles que els pertanyen i es fa una minuciosa enumeració de tots els tributs, nosaltres només hem destriat aquells que fan referència a les comunitats islàmiques de Seròs, Aitona i Mequinensa.

L'anàlisi de la fiscalitat d'aquestes aljames ha implicat algunes dificultats, ja que lluny del que podíem pensar, les rendes i imposicions no són iguals a totes tres. Els privilegis de cadascuna de les viles, juntament amb les prerrogatives senyorials atorgades degueren dibuixar aquesta heterogeneïtat en la tributació.

En general, hem observat l'existència d'uns tributs imposats exclusivament a les aljames sarraïnes: la *çadega* i la *çofra*. La primera és un tribut sobre el bestiar i sol correspondre a 1 diner per cada cap de bestiar, encara que a Mequinensa no es menciona en cap moment.

³⁴ADMC, rotlle 707 fotogrames 82-106

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

La *çofra*, en canvi, respon a l'evolució d'un antic tribut postconquesta, consistent en la realització de treballs obligatoris al senyor. Amb el decurs dels segles, aquesta imposició es monetitzà³⁵ i és així com ho trobem aquest moment. D'aquesta manera la *çofra* esdevé un tribut anual que paga la col·lectivitat. El senyor, a Aitona, exigeix una *çofra* de 1000 sous anuals a l'aljama, donant-li la possibilitat de pagar-los en terminis de quatre mesos; a Seròs exigeix 700 sous i a Mequinensa 16 sous als homes que posseïen una bèstia i 12 sous als homes sense animal de treball.

A les viles d'Aitona i Seròs, és amb seguretat l'aljama l'encarregada de recaptar la *çofra* i lliurar-la posteriorment al senyor. Ignorem en quina proporció es repartia aquesta entre els membres de l'aljama o bé si era pagada per cada membre, si es repartia entre els caps de família o si només era pagada per les famílies econòmicament més ben situades, si n'estaven exemptes les vídues o algun altre grup social, etc. Malgrat tot el que puguem apuntar, el fet que a Mequinensa sigui un tribut exigit exclusivament a aquells que treballen el camp pot donar-nos algunes indicacions de com i a qui s'exigia.

El segle XV, allunyat dels anys postconquesta en que les cartes de seguretat i les capitulacions atorguen certa tranquil·litat fiscal als sarraïns, mostra una estructura fiscal sòlida en la que els sarraïns estan sotmesos no només a la *çofra* i la *çadega*, sinó també al lliurament al senyor de part dels seus productes agrícoles, pràctica molt estesa en tota la Corona d'Aragó³⁶. Els musulmans del Baix Segre paguen, a més, un cop l'any, un parell de gallines per foc, estan obligats a portar llenya al senyor i fan de correu senyorial, per posar només alguns exemples.

Finalment, tot i la monetització de la *çofra*, existeix l'obligació de realitzar treballs agrícoles per la família Montcada, treballs que no es duen a terme un cop l'any, com en el cas dels cristians que tenen animals de tir, sinó que tots els agricultors sarraïns estan obligats a executar-los quan el senyor els necessita.

En resum, la fiscalitat que es dibuixa en les aljames sarraïnes de la Baronia d'Aitona durant el segle XV és certament dura, si la comparem amb aquella a la que estan sotmesos els cristians. A la *çofra* i la *çadega*, com a

³⁵ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*, p. 89.

³⁶Pascual ORTEGA *La fiscalidad mudéjar en Cataluña* a "Actas V simposio internacional de Mudejarismo", pp. 171-190, p. 175; Mª Luisa LEDESMA, *La fiscalidad mudéjar en Aragón* a "Actas V simposio internacional de Mudejarismo", Teruel 1991, pp. 3-17, p. 4.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

grans imposicions sobre els sarraïns, i l'obligació de treballs en les terres senyorials hem d'afegir tota la tributació que és comuna a tots els habitants de la vila, és a dir, el delme, quint o quart de les terres, la *quístia*³⁷, l'*albaquela*³⁸, el *morabetí*³⁹, a més de tots aquells drets que el senyor té sobre alguns productes: figues, fesols, cols, naps, lli, safrà, verema i cebes, entre altres. No hem d'oblidar tampoc que el fet d'estar sotmesos a contractes emfitèutics, com veurem més endavant, els obliga a respectar el lluíisme i la fatiga.

La comunitat cristiana només paga les imposicions comuns. N'existeixen algunes d'específiques per aquest grup religiós a Aitona i Seròs però en general es tracta de treballar, un cop a l'any, en terres del senyor i alguna altra exigència en espècie. La diferència respecte a la comunitat musulmana és doncs notable, patint aquesta una major pressió fiscal.

Malgrat destacar aquesta pressió fiscal sobre la comunitat sarraïna de la Baronia d'Aitona, sembla que en altres dominis de l'actual territori català les exigències a les aljames sarraïnes són encara superiors. Tal és el cas analitzat per Pascual Ortega a la zona baixa de l'Ebre, senyoria de Templers i Hospitalers⁴⁰.

En aquesta zona, les exigències fiscals sobre els sarraïns impliquen, a més de les ja exposades pel cas de la Baronia d'Aitona, nombroses càrregues tant per la producció agrícola —càrregues inexistents al Baix Segre, ja que en el camp no es distingeix entre cristians i sarraïns— com per la servitud personal.

Els musulmans de les comandes d'Ascó i Miravet fan un lliurament anual de cereals per persona (alfetra); estan obligats a donar una quantitat de productes agraris sense relació directa amb la tinença de terres (albergas);

³⁷ La *quístia* és un tribut que han de pagar entre ambdues comunitats de manera que, un cop l'any, han de lliurar una suma, variable en cada vila, de sous jaquesos al senyor. Desconeixem la manera com aquesta recaptació és recollida entre els habitants de la vila ja que no s'especifica si només la paguen aquells qui tenen propietats o al contrari si és un tribut exigit a la totalitat de la població. De la mateixa manera ignorem si es pagava un tant per persona, per família o bé si el tribut era repartit equitativament entre cristians i musulmans. Destaca el fet que a la ciutat de Lleida la *qüestia* és una exacció exigida només a l'aljama i consistent en un tribut fix proporcional als béns familiars i pagat pel cap de família. MUTGÉ, *L'aljama sarraïna de Lleida*, p. 122.

³⁸ L'*albaquela* és un tribut agrícola que, en el cas que ens ocupa, consisteix en el pagament de 2 almuts per cada cafís de blat collit i dos manes de lli per feix. És exigida en totes aquelles terres que fan quint al senyor, tot i que, de vegades, també l'hem trobat associada al delme.

³⁹ El *morabetí* és pagat per tota persona que té béns amb una periodicitat de set anys, tot i que de vegades es paga un *morabetí* anual.

⁴⁰ ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*.

porten al senyor un feix de llenya per Nadal; els qui tenen bous estan obligats a fer jовades; cal que treballin com a peons en el manteniment de la vila; paguen una part de la producció d'olives (almazara); paguen en espècies per poder utilitzar instal·lacions com el forn i el molí que pertanyen al senyor, així com per l'ús dels banys i la ferreria; pagaven també nafega per l'oli, el vi i les figues que es pagava en funció de la quantitat general de delme ja pagada; un tribut sobre la producció ceràmica i a més el senyor tenia dret a apropiarse d'una part dels béns d'un musulmà difunt especialment si moria sense descendència (eixòrquia)⁴¹.

Així doncs, si a totes aquestes exigències fiscals unim la *çofra*, la *çadega*, el delme i l'albaquela, ens adonarem de la diferència en el grau d'exigència entre la zona baixa de l'Ebre i la Baronia d'Aitona, existint en la primera una major pressió fiscal sobre les comunitats sarraïnes.

4.2. L'emfiteusi, marc de les relacions entre senyors i pagesos

Com clarament es desprèn de la documentació, la principal activitat econòmica dels sarraïns és l'agricultura. Una agricultura dedicada, en bona mesura a l'horta, gràcies al gran nombre de sèquies que en segles anteriors construïren els musulmans.

La documentació ha mostrat també que els possessors tributen per la ubicació de les terres —unes partides paguen més rendes que altres— i pel producte que en elles es conrea, independentment de la religió del seu possessor. Podem deduir, doncs, que tot habitant de la Baronia pot posseir terres, ja sigui jueu, sarraí o cristià. En el cas dels sarraïns fins i tot apareixen dones com a possessores de les terres o les cases. També la mesquita, com a institució, en posseeix.

Les possessions es caracteritzen per ser disperses a tota la Baronia, existint terres més grans o més petites en funció de la capacitat adquisitiva del propietari, sense més restriccions.

Per cadascuna de les seves possessions, el pagès ha de pagar les rendes corresponents així com la part de la collita exigida pel senyor. És fàcil deduir, que seran aquells qui tenen nombroses feixes de terra de petites dimensions els que acusaran amb més força el pagament del delme o el quint,

⁴¹Hem repassat molt breument i de forma molt ràpida aquestes impositcions que estan explicades amb més detall a ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*, pp. 69-112.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

mentre que els grans terratinents pagaran només aquestes rendes sobre dos o tres grans propietats.

Fent una primera anàlisi, sembla que no existeix una segregació física de les terres conreades per sarraïns o les conreades per cristians o jueus. No existeixen unes partides de terra on es concentrin la totalitat de les terres de conreu dels musulmans, de fet, sovint trobem camps de cristians i de sarraïns al costat els uns dels altres. Malgrat ésser habitual aquesta fitació entre els camps hem observat que amb assiduïtat es produeix una tendència a l'agrupament, de manera que esdevé usual la concentració de major nombre de tinences sarraïnes en determinades partides que en altres; i el mateix succeeix amb els cristians. Aquest agrupament es produeix habitualment entre famílies, de manera que és habitual, tant entre cristians com entre sarraïns, trobar concentrades en un mateix lloc nombroses propietats de diferents membres d'una mateixa família.

La llibertat que els camperols de la zona tenen en la compravenda de les terres degué facilitar aquesta dinàmica d'aplegament. Sembla que les tres comunitats religioses poden comprar i vendre terres entre elles sense altra limitació que les imposades pels contractes emfitèutics. D'aquesta manera és habitual trobar terres que han passat de mans cristianes a mans jueves⁴², de musulmans a cristians⁴³ i viceversa⁴⁴.

Tot aquest seguit de terres que els habitants de la Baronia compren i vénen no és en realitat propietat d'aquests sinó una possessió en emfiteusi. Aquest és el contracte més emprat en aquests dominis de la família Montcada i s'aplica a tots els seus habitants, sense distinció.

Emprada ja en el segle XIV, és una constant en el segle següent. Observem l'existència de lluïsmes en les possessions venudes pels sarraïns d'Aitona, tant sobre les cases com sobre les terres de conreu. També a Seròs el senyor té dret a percebre part de la venda de totes les cases de la vila, gaudint, a més de fadiga de deu dies.

⁴² ...terra que era de n'Aranpallós ara és de Hedam Levi... ADMC, rotlle 699, fotogrames 322-337, fotograma 325.

⁴³Item Galí Face per terra de regany et que ere de'n Vallès... ADMC, rotlle 699, fotogrames 322-337, fotograma 332.

⁴⁴Item Pere Morello per terra que fonch de Bràfim Zaradi e après de Pinchet. ADMC, rotlle 699, fotogrames 322-337, fotograma 334.

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 99-124.- ISSN 0066-5061.

No només les cases i els camps estan subjectes a contractes emfitèutics, algunes infraestructures com la peixateria o el forn de pa són cedits per aquest procediment:

Et ultra açò retenim, a nos y als nostres, loisme e fadigua et tot dret infetiotich, encara que la dita pesquera volguesets vendre o alienar que dintre spay de deu dies, après que per vos o per los vostres la volguesets vendre o ellyenar per aquel preu o preus...⁴⁵

Tenim aquí un exemple de la cessió en emfiteusi de la peixateria de Mequinensa al sarraí Alí Dazit, en la qual el senyor es reserva els drets de lluïme i fadiga, ahora que ha de rebre el primer peix que es pesqui cada any.

L'emfiteusi, com a contracte, porta implícita la capacitat del camperol de poder vendre i sotsestablir les seves terres, de manera que pot ésser una tercera persona qui treballi les seves possessions, pagant-li la quantitat acordada en el sotsestabliment. Aquest fet implica que, en les terres sotsestablertes no és necessària la presència de l'emfiteuta. Amb això no volem afirmar rotundament que l'emfiteusi no impliqui adscripció a la terra, tot i que ens inclinem a creure que aquest no és el cas de la Baronia.

De nou, tal com passava amb la fiscalitat, existeixen diferències entre la Baronia d'Aitona i els dominis dels Templers i Hospitales al Baix Ebre. En aquesta zona, així com a València, és l'exaríquia el contracte més emprat entre senyor i vassalls en la possessió de terres.

Segons la interpretació d'Ortega, el terme exaríquia fa referència a una finca repartida i explotada entre diversos individus⁴⁶. Torrò, en canvi, interpreta els exàrics, seguint les tesis d'A. Virgili, com arrendataris o parcers que treballaven unes terres que abans havien estat seves⁴⁷.

Ambdós autors descriuen de manera diferent l'exaríquia en els territoris que han examinat. Torrò constata que els exàrics valencians no tenen possessions, treballant, per tant, una terra que no els pertany i a la que molts cops queden adscrits degut al procés d'endeutament envers el senyor. És aquest endeutament el que els obliga a la permanència en les terres que treballen, ja que l'exaríquia no comporta l'adscripció a aquestes⁴⁸.

⁴⁵ADMC, rotlle 598 fotogrames 539-540.

⁴⁶ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*, p. 46.

⁴⁷TORRÓ, *El naixement d'una colònia*, p. 194.

⁴⁸*Ibidem*, p. 196.

Pel que fa a la zona del Baix Ebre, Ortega mostra, en canvi, una evolució de l'exaríquia. El que ha denominat com exaríquia vella s'aplicava als sarraïns que conreaven terres que abans de la conquesta pertanyien a musulmans, és a dir, la major part de les terres. Com en el cas de l'emfiteusi, en aquest tipus de contracte cal pagar part de la producció al senyor, però a diferència d'aquesta, el senyor no té potestat per embargar les terres als pagesos, que tenen total llibertat per vendre-les⁴⁹.

L'exaríquia evolucionà en aquesta zona cap a l'exaríquia nova, més similar a l'emfiteusi⁵⁰.

A l'igual que en la Baronia i en els territoris valencians, la exaríquia del Baix Ebre no implica la adscripció dels camperols a la terra, tot i que, aquests, probablement a causa de l'endeutament, poden arribar a dependre del senyor⁵¹.

Eixaríquia i emfiteusi són doncs tipus diferents de tinença de la terra. A pesar de les similituds que semblen tenir, l'exaríquia implica una major exigència de productes per part del senyor; en contrapartida, aquest no gaudeix de dret de llúisme i fadiga. Ambdós models de tinença de la terra són susceptibles de ser hereditaris.

Sembla, doncs, que no existeix un model de contracte agrari comú, aplicat a totes les comunitats sarraïnes de la Corona d'Aragó, sinó que cada senyor, en funció de la realitat de la seva senyoria, aplica aquell model que li és més favorable. Models que, en cap cas, impliquen una adscripció directa i obligada del camperol a la terra que conrea.

5. CONCLUSIONS

Les aljames de la Baronia d'Aitona no semblen ésser comunitats oprimides i marginals dintre de tot el sistema feudal que les envolta.

En bona mesura la nombrosa població que apleguen fa que esdevinguin un element social a tenir present per part del senyor. Malgrat aquest fet, creiem necessari destacar que existeixen certs matisos de discriminació dins

⁴⁹ORTEGA, *Musulmanes en Cataluña*, p. 50.

⁵⁰“...disponibilidad de los fundos similar a la que ofrecía el establecimiento emfitéutico, al menos respecto a ventas y donaciones dotales y testamentarias (...) Obligación de satisfacer al señor una cuotas proporcionales a la producción...” *Ibidem*, p. 55.

⁵¹*Ibidem*, p. 59.

de la Baronia. A pesar que, en aquesta primera aproximació realitzada, ens ha semblat una societat bastant igualitària, pel que fa a la tinença de les terres, a la vida social, a l'accés a les infraestructures, a les llibertats etc, aquests matisos de discriminació es fan palesos, per exemple en la fiscalitat. Tal vegada, aquesta diferent tributació és la gran desigualtat en el tracte que cristians i sarraïns reben del senyor. La superior tributació dels sarraïns marca una diferenciació, una dicotomia entre les dues comunitats.

D'altra banda, constatem que la situació fiscal dels sarraïns de la Baronia d'Aitona és menys ofegant que la que pateixen els musulmans dels dominis dels Templers i dels Hospitalers al Baix Ebre.

Els Montcada extreuen nombroses rendes de la comunitat sarraïna però alhora han de mantenir un fràgil equilibri. Ofegar-les excessivament implicaria la possibilitat d'un èxode massiu cap a altres terres o bé una revolta interna i cap de les dues opcions interessa els nobles. La primera, perquè suposa una pèrdua de rendes; i la segona, per por a la nombrosa comunitat musulmana que tenen sota la seva jurisdicció.

En realitat, hem de pensar que trobaríem notícies de qualsevol de les dues accions si la pressió fiscal hagués estat excessiva. No tenim notícia de grans èxodes, ans al contrari, com ja hem vist, la comunitat sarraïna és sorprenentment nombrosa. Podem concloure que la situació fiscal no era tan ofegant com per marxar a noves terres?

Lluny de tenir aquesta reacció, els musulmans, com hem vist, fruit de les estratègies post conquesta premeditades des del món feudal, s'agrupen en el Baix Segre. Aquí s'organitzen en comunitats que, en el segle XV, no són ni escasses, ni residuals, ni marginals. Ben al contrari, es tracta de comunitats populosos, organitzades i socialment complexes. Són molts els dubtes que encara tenim al voltant d'aquest agrupament de població i de per què aquest es produeix només en algunes viles concretes. Propers estudis, en aquesta i en altres zones aportaran nous coneixements.

Hem pogut observar també que no existeix una estratègia comú organitzada des de la Corona i les altes instàncies de poder en la que s'indiqui quins criteris s'han d'aplicar sobre els musulmans. Existeixen algunes línies d'actuació comunes, com la major exigència de rendes a aquesta comunitat, però, en realitat, cada senyor adopta en la seva senyoria aquella estratègia que li és més favorable. Així ho hem pogut constatar en comparar la Baronia d'Aitona i el Baix Ebre.

Finalment, podem afirmar que a la Baronia d'Aitona, al segle XV existeix una societat culturalment plural, fet que indica que l'herència del món

islàmic de segles anteriors no es perdé amb la conquesta cristiana, ja que aquesta no implicà l'expulsió total de la població sarraïna. La pervivència del poblament i la població suposa la permanència d'unes tradicions i d'una cultura diferent a la aportada pels cristians, de manera que la combinació d'ambdues durant la Baixa Edat Mitjana generarà una nova cultura amb trets característics propis, fruit de la combinació del substrat islàmic amb les noves aportacions dels cristians. Creiem, doncs, que podem parlar d'una societat pluricultural en la que s'ha produït una fossilització de les institucions de poder que diferencien cadascun dels grups culturals, però, en realitat, i en la vida diària, ha anat evolucionant en un procés de simbiosi que ha assimilat als uns amb els altres amb la única diferència de la fe que professen.

Fig. 1 Mapa de situació

Fig. 2 Baronia d'Aitona, segle XV.